

VOJAŠKI BEGUNI V PRVI POLOVICI 19. STOLETJA IN
KAZNOVANJE NJIHOVIH POMAGAČEV. PRIMER KAZENSKIH
SPISOV DEŽELNEGA SODIŠČA V LJUBLJANI V LETIH 1825–1849

Gorazd STARIHA

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj, Savska cesta 8, 4000 Kranj, Slovenija
e-mail: gorazd.stariha@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Vojaško ubežništvo in ubežniki so bili nekdaj zelo pogost, stalen pojav. Ker so dezertarje preganjali in lovili, je bila seveda kazniva tudi pomoč dezertarjem. V kazenskih spisih Deželnega sodišča v Ljubljani, ki obravnavajo zločin prikrivanja dezertarjev (1825–1849), je izstopajoče, da so se preiskovalni sodniki trudili, da bi dokazom dajali čimmanjšo težo in kazni, ki so jih predlagali, so bile v teh primerih zelo nizke. Vzrok temu je mogoče iskati v tem, da si oblast ni želela še večjega konflikta glede že sicer nepriljubljene vojske.

Ključne besede: 19. stoletje, vojaški nabor, vojaški ubežniki, rokovnjači, prikrivanje dezertarjev, kazensko pravo

I DISERTORI NELLA PRIMA METÀ DELL'OTTOCENTO E LA PUNIZIONE
PER COLORO CHE DAVANO LORO AIUTO. IL CASO DEGLI ATTI PENALI
DEL TRIBUNALE REGIONALE DI LUBIANA NEGLI ANNI 1825–1849

SINTESI

La diserzione e i disertori erano in passato molto frequenti, un fenomeno costante. Poiché i disertori venivano perseguitati e veniva data loro la caccia, risultava ovviamente reato offrire loro aiuto. Dagli atti penali del Tribunale regionale di Lubiana, che trattano il reato di favoreggiamento nei confronti dei disertori (1825–1849), traspare l'impegno dei magistrati inquirenti nel dare agli elementi di prova il minor peso possibile come pure in questi casi le pene proposte erano molto lievi. Probabilmente le autorità non volevano si generasse un conflitto ancora maggiore riguardante l'esercito già di per sé impopolare.

Parole chiave: secolo XIX, reclutamento militare, disertori, banditi, nascondere i disertori, diritto penale

UVOD

Vojaško ubežništvo in ubežniki so bili nekdanj zelo pogost, stalen pojav. Z uvedbo splošne vojaške obveznosti¹ pa so se pojavili še naborni ubežniki, torej fantje, ki so zbežali že pred naborem samim in ne šele iz vojske. Vsi ti ubežniki so morali seveda od nečesa in nekje živeti, bili so odvisni od družbe, pred katero so se skrivali. To pa so počeli lahko na najbolj nedolžen način, da so pravzaprav ostali doma, samo da so spali v bližnjem grmovju, da jih ne bi na domu presenetila kakšna patrolja, ki je iskala ubežnike, hranili pa so se doma, oziroma so jim domači nosili hrano v gozd. Takšne vrste skrivači so navadno še pomagali pri domačih kmečkih opravilih. Drugi, ki se niso skrivali takoj za domačo hišo, so pohajali okrog, pomalem beračili, se preživljali s priložnostno dnino in, če se je ponudila prilika, tudi kaj sunili. Tretji pa so postali rokovnjači in se pač preživljali zgolj z izsiljevanjem, krajami in ropi, pri katerih tudi uboju in umori niso bili ravno redki.

Dezerterje so preganjali, lovili in seveda je bila kazniva tudi pomoč dezerterjem. In kot smo omenili več »kategorij« dezerterjev, je bila tudi njim nudena pomoč oziroma sodelovanje z njimi precej raznovrstno. Od kosa kruha ljubečih staršev do preprodavanja naropanega blaga. Nekje vmes so bile dezerterse ljubice. Življenje ubežnikov je bilo torej precej različno, od nedolžnega skrivanja ob kosu kruha, do aktivnega ropanja z razbrzdanim uživaštvom.

Seznanitev z obravnavanjem zločina prikrivanja dezerterjev v predmarčnem obdobju (natančneje med letoma 1825–1849), nam omogoča analiza kazenskih spisov Deželnega sodišča v Ljubljani, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije.

NENASILNI PRIMERI SKRIVANJA

»Navadno skrivanje« iz leta 1825² nam pokaže, da so se ljudje dobro zavedali, da dezerterjem ne smejo pomagati, jim dajati, hrane, zatočišča ali dela, to razberemo iz njihovih zagovorov na zaslišanjih.

Jožef Stavanja, po domače Likon iz Nadanjega sela (okraj Pivka) je v rojstni vasi kot dezerter opravljal razna dela doma in pri svojih sosedih, tako da je prej ali slej za to morala izvedeti tudi oblast. Na zaslišanju se je pokazalo, da je ubežnik v vasi enkrat pri enem, drugič pri drugem mlatil, kosil, vozil seno itd. Za vse to je župan prav dobro vedel, pa ga je vendar pustil, da se je svobodno sprehajal naokoli in se zadrževal v vasi. Še več, ko so poklicali župana na zagovor, je ta priznal, da je dezerter tudi pri njem kosil seno in kopal krompir. Županu je to zaslihanje pognalo strah v kosti in si je nato z vsemi močmi prizadeval izslediti tega dezerterja. Poslal je tri poizvedovalce v okolico in eden ga je izsledil v Istri, mu predstavil veliko županovo stisko in ga nagovarjal, naj se vrne. Res se je vrnil in župan ga je spremil na okrajno gosposko kjer je ubežnik opral župana krivde, češ da ga župan ni najemal in plačeval, ampak da je on kar sam pristopil k delu, ter da

1 Patent z dne 10. marca 1770.

2 SI ARS, AS 307, del. št. F 2 372/1825.

ga je nato župan pregovoril, da se je predal. Po tem priznanju so župana v celoti oprostili krivde oziroma so ukinili preiskavo.

Ubežnikovo teto in strica pa so obtožili, da sta mu dajala jesti. Ta dva sta to sicer priznala, češ da pač ne more biti nedolžnejšega, kot povabiti sorodnika na kosilo. Sicer pa da so vsi v Nadanjem selu vedeli, da je dezterter in se je tam lahko prosto gibal, pri sosedih pomagal pri opravilih, pa to ni motilo ne župana in ne sosedov. Če bi hoteli, da bi ga lahko že davno prijeli, Nazadnje so na sodišču sklenili, da tudi teh dveh zaradi pomanjkanja dokazov ne morejo obsoditi in so zadevo zaključili.

V primeru vojaka Jerneja Cilenška,³ ki je pobegnil marca 1820 in se je do junija 1827 skrival v domači hiši v Šentlambertu (Zagorje ob Savi), pa lahko vidimo poseben primer, ko je bil dezterter lastnik posestva. Iz same kronologije dogodkov bi lahko sklepali, da je imel enostavno smolo s poznim prepisom posestva nanj, oziroma da je bil prepis posestva storjen po že opravljenem naboru.

Kakorkoli že, na zaslišanju je oče (67), potrdil, da se je sin ves čas skrival doma in da je v okolici delal kot čevljar. Mati (60) je tudi potrdila, da je bil sin občasno doma, vendar skrivaj, ker ga je župan lovil. Sicer pa je imel sin posestni list že pred dezertacijo v rokah in tako stara dva niso mogli obtožiti prikrivanja dezterterja, ker se je le-ta skrival v svoji lastnini in ga nista skrivala stara dva na svojem domu. Proti županu (rihtarju) pa tudi niso mogli kazensko postopati, saj je mati potrdila, da je stalno povpraševal po sinu, ga je torej iskal⁴. Sinu sta predala Ponovičam podložno kajžo že 21. novembra 1818, od 26. aprila 1819 je bil lastnik po zemljiški knjigi, vpoklican pa je bil 24. avgusta 1819. Zadevo bi, kot posestnik, lahko uredil tudi kasneje, ko je bil že v vojski (dokazal pogoje za odpust), vendar pa je očitno iz nevednosti vse pokvaril z dezertacijo.

Po §§ 199 in 200 kazenskega zakonika iz leta 1803 je šlo za prikrivanje dezterterja, kar se je kaznovalo s 50 goldinarji denarne kazni in zaporom od pol do enega leta. Matere niso zasliševali, ker je bila slabega zdravja, za očeta pa otežujočih okoliščin ni bilo. Olajševalne so za starša predstavljali njuno brezmadežno življenje, da sta takoj priznala, da je bil prikrivani dezterter njun lastni sin, da je bil posestnik sin in ne onadva in ga torej nista mogla poditi z njegove lastnine (ne le ker bi to nasprotovalo starševskim čustvom). Poleg vsega je sodišče ugotavljalo da sta bila to stara, krhka človeka, blizu visoke starosti, povsem revna in 50 gld ni bilo kje vzeti. Junija 1828 so njega obsodili na štirinajst, njo pa na osem dni zapora, ki sta ga tudi odsedela (eden konec oktobra in drugi konec novembra).

Med nedolžnejšimi primeri skrivanja so tudi klasične zgodbe domačih fantov, vojaških ubežnikov, ki so imeli dekleta (in otroke z njimi) v domačih vaseh.

3 SI ARS, AS 307, del. št. F 2 202/1828.

4 Zapisali so, da ni osnove da bi proti županu kazensko postopali. Med županovimi dolžnostmi je bila tudi skrb, da na njegovem območju ni bilo dezterterjev. Patent z dne 2. oktobra 1806 je zapovedoval, da naj gosposočine (Dominien) po krajevnih predstojnikih ali občinskih rihtarjih skrbijo, z osebno odgovornostjo županov, da le-ti v naselju ne trpijo nobenega dopustnika, ki nima vidiranega potnega lista s strani gosposočine na ozemlju katere se zadržuje, ter da ima vsak dopustnik poleg potnega lista tudi dopustniško dovoljenje izdano s strani polka. To zadnje dopustniško dovoljenje mu vzame krajevni predstojnik ali občinski rihtar in ga preda gosposočini, ki vodi natančen spisek vseh dopustnikov v njenem območju in ga četletno pošilja kresiji.

Leta 1830⁵ je okrajna gosposka Bistra prijela Marjeto Peternel s Črnega Vrha zaradi izpostavitve otroka, ko pa je izpovedala, da je zanosila z dezerterjem Jurijem Malavašičem (dezertiral že leta 1821) in da je ta proti njeni volji odnesel novorojenega otroka iz kajže, so opustili preiskavo izpostavitve otroka in začeli preiskavo glede dajanja potuhe dezerterju. V preiskavi se je izkazalo, da je tudi njena sestra Lucija imela za ljubčka dezerterja.

Trije zanesljivi možje (sosedje) so izpovedali, da sta se Lucija in Marjeta vedno vlačili okrog z dezerterjema in imeli z njima vsaka po dva otroka. Bili naj bi tudi delomrzni in vzdrževala naj bi ju dezerterja. Njun brat Florijan naj bi bil delaven in je moral le zaradi lastne varnosti pred dezerterjema trpeti pokvarjeno življenje svojih sestra.

Florijan, 39 let, tesar in sodar po poklicu, je povedal, da je Malavašič hodil k njim že sedem let, Blaž Laznik, Lucijin fant, pa tri ali štiri. Vendar pa da sta spala pri njih v hiši le takrat, kadar je bilo zunaj premrzlo. Preživljala da sta se z divjim lovom in od tega, kar sta dobila pri ljudeh. On da jima ni nikdar dal jesti, pač pa njegovih sestri. Vedel je sicer, da sta dezerterja, saj sta mu sama povedala. Vedel je tudi, da je bilo dezerterje prepovedano skrivati, podpirati, vendar pa je bila njegova kajža samotna in njegovi sestri sta živeli z njima v ljubezenskem razmerju.

Marjeta, 22, je dejala, da sebe in svoja nezakonska otroka (7, 1) preživlja z dnino in peko lecta. Malavašiča da je poznala odkar sta spočela prvega otroka. Pri njih da ni nikdar nič dobil, razen če je prišel v času obroka, da je jedel z njimi. Preko noči naj bi pri njih ostal samo dvakrat, večkrat se je oglasil podnevi. Nič pa ni vedela o Lazniku in da tudi sicer ni imela z dezerterji nič drugega, kot z Malavašičem dva otroka.

Lucija je bila stara 30 let, mati desetletne hčerke, v času zaslišanja visoko noseča, preživljala se je z dnino in peko lecta. Malavašiča je poznala že odkar je zapeljal njeno sestro in ji naredil dva otroka. Sicer pa da ona ni imela nobenega dezerterja za ljubčka, prvega otroka naj bi imela z nekim dopustnikom (ne z dezerterjem) in da njena druga nosečnost ni bila plod nobenega znanstva s kakšnim dezerterjem, ona da ni bila nikdar dezerterska ljubica. Vedela je, da se dezerterjem ne sme pomagati, sicer pa je sodišče obvestila, da ve za več hiš, kjer so bili dezerterji spočeli dekletom otroke, pa niso bili kaznovani ne hišni posestniki, ne dekleta.

Po končanem zaslišanju so v zapisnik zapisali, da se je brat izkazal za precej omejenega, sestri pa za pravi soldaški kurbi brez sramu. Preiskovalni sodnik je najprej predlagal šest mesecev zavora za brata, za sestri pa po osem mesecev. Sodišče je nato sestri obsodilo na en mesec zavora, brata na štirinajst dni, končno pa je apelacijsko sodišče v Celovcu brata povsem oprostilo zaradi pomanjkanja dokazov.

NASILNE OSVOBODITVE DEZERTERJEV PO DOMAČIH

Domači pa svojih sinov in sorodnikov niso samo skrivali, ampak so jih, nekateri, tudi s silo branili in osvobajali iz rok oblasti, če jih je le-ta zasačila.

5 SI ARS, AS 307, del. št. F 2 452/1830.

Avgusta 1833⁶ so davčni nadzornik in trije kordonisti (mejni stražniki) na Trojanah prijeli dezerterja in tihotapca Janeza Ahčana, ki so ga vpoklicali v pionirsko četo marca 1828 (od takrat je že dvakrat dezertiral, tokrat so ga prijeli tretjič). Takoj so ga gnali preko Blagovice na zaslišanje na okrajno gosposko Brdo pri Podpeči. V bližini Blagovice so se ustavili, ker jih je ujeti prosil, da bi smel popiti maselje vina in spregovoriti z očetom, ki je prihitel takoj, ko je izvedel, da so sina prijeli. Oče si je pri gostilničarju izposodil dva goldinarja in jih izročil sinu rekoč: »Hodi srečno, saj se boš tako ali tako kmalu vrnil!« Oče se je bil namreč odločil, da ga osvobodi s silo. To osvoboditev je z bratom in še dvema izpeljal kar tako, da je z vprego zapeljal med spremstvo, vsak od njih je podrl po enega stražnika in z osvobojenim sinom so pobegnili. Sin Janez se je nato zadrževal najprej pri očetu in se je skrival v gozd šele, ko se je razširila govorica, da bo preiskava glede tega dejanja.

Na kazenskem zaslišanju je oče Jernej (51) dejanje priznal in sodišče zanj v obširni razlagi, kot da bi se prav posebej trudilo, ni našlo osnove za prikrivanje dezerterja, češ, da je dolžnost davčnih nadzornikov lovljenje tihotapcev, in da so torej v tem primeru lovili in prijeli tihotapca, in ne dezerterja. Zagrožena kazen za »osvoboditelje« je bil zapor od pol do enega leta, nazadnje pa je dobil eden od sodelujočih tri tedne zapora z enim postom na teden, drugi le tri dni težke ječe, za tretjim, ki je bil na begu pa je bila izdana tiralica. Edino oče, ki je bil napeljevalec in glavni krivec, je dobil nekoliko daljšo kazen, to je tri mesece težke ječe, z enim postom vsak teden.

Tudi za naslednji primer bi lahko rekli, »da je padel na postopku«. Oktobra 1849,⁷ zvečer, so se odpravili sodni sluga, občinski sluga in stražnik v Topol (okrajna gosposka Snežnik), da bi prijeli nabornega ubežnika Pavla Turka. Ko so prišli do hiše, je ostal stražnik pred vhodnimi vrati, druga dva pa sta vstopila v sobo. Pavel je sedel za mizo, obrnjen s hrbtom proti vratom in je svetil čevljarju pri delu. Občinski in sodni sta ga zgrabila od zadaj, Pavel je vrgel luč pod mizo v škaf z vodo in v sobi je nastala popolna tema. Pavel se je hotel iztrgati in je silil k oknu, slugi pa sta ga tiščala nazaj proti vratom. Med tem prerivanjem so tri ženske, prisotne v sobi, vlekale občinskega s Pavla, ga praskale po rokah in mu skušale vzeti puško, tako da je ubežnika spustil. Sodnega pa je ubežnikov brat Sebastijan zgrabil od zadaj za vrat, ga suval s kolenom v hrbet in vlekel z brata, tako da ga je spustil tudi ta in Pavel je pobegnil skozi okno na dvorišče in v temo. Pavel naj bi tudi zaklical, takoj ko je ugasnila luč: »Daj nož, daj nož!« (*Daj nosh, daj nosh!*) To so ponavljale tudi ženske, Sebastijan pa je, medtem ko je oklepал sodnega, klical po sekiri: »*Daj sikero, udar ga!*« Vendar pa niso prinesli ne enega ne drugega, nasploh niso uporabljali nobenega orožja. Ko je dezertjer pobegnil in so ponovno prižgali luč, so ugotovili, da sta Anton in njegov brat Sebastijan izginila.

Na kazenskem sodišču sta bila brat dezerterja Antona, Sebastijan (30) in sestra Katarina (16) najprej obtožena javnega nasilja po § 70 prvega dela kazenskega zakonika, ker sta s svojim kričanjem po sekiri pozivala k nasilju (Sebastijan pa je še fizično vlekel sodnega slugo z dezerterja, za njim so razpisali tiralico). Potem pa je ta del v kazenskem

6 SI ARS, AS 307, del. št. F 2 524/1834.

7 SI ARS, AS 307, del. št. F 2 980/1849.

spisu prečrtan in z drugo roko ves del na novo napisan, češ da ne gre za nasilje po § 70 prvega dela, ampak (le) za težak policijski prekršek po §§ 72 in 73 drugega dela zakonika iz leta 1803.

Avtor novega zapisa je ugotavljal, da se v predloženem primeru niti enkrat ne omenja ukaz okrajne gosposke za privedbo nabornega ubežnika. Patrulja torej ni bila ovirana pri opravljanju izrecno, od okrajne gosposke določene naloge, ampak je opravljala le navadno (obhodno) dolžnost straže. Akti da se torej vračajo okrajni gosposki Snežnik v morebitno uradno ukrepanje, zaradi odsotnosti zločina pa kazenski postopek ne bo uveden. Oblast se, ponovno, več kot očitno ni hotela zapletati v kaznovanje domačih zaščitnikov vojaškega beguna.

NASILNE OSVOBODITVE DEZERTERJEV PO VAŠČANIH

Dezerterjev pa niso nasilno osvobajali iz rok oblasti samo najožji domači, ampak se je lov na dezertreje, na »naše fante« gnusil tudi drugim sovaščanom in v osvobajanju prijetih ubežnikov je bilo nekakšno robinhudovsko ozračje (kar pa seveda ni veljalo za rokovnjaške dezertreje!). O tem nam med drugimi govori primer iz leta 1826,⁸ ko so na Dovjem domačini obmetavali patroljo, ki je gnala dva prijeta dezertreja, s kamenjem in poleni. Patrulja je sprožila opozorilna strela in se nato zatekla v bližnjo gostilno. Tam je bilo nekaj pivcev, ki so se najprej razburjali nad tem prijetjem, po ukazu patrolje, da naj se brigajo zase, pa so obmolknili. V pivnici so enega od prijetih polegli kar na tla, ker so ga v samem »postopku pridržanja« tako obdelali, da ni mogel sedeti. Kmalu je pristopilo več Dovjanov, med njimi Matija Kosmač. Z besedami: »Kaj pa se dogaja tu?« je vzel luč z mize, si ogledal prijetega, se začudil in začel viti z rokama nad glavo ter zmerjati patroljo z razbojniki in krvavimi dušami, vendar se je na prigovarjanje brata kmalu umaknil.

Sodni sluga je nato ukazal, naj pokličejo župana in priskrbijo voz za ujetnika. To je naročil županovemu pomočniku, ki pa ga je prosil, naj mu prizanese s to nalogo, češ da se on v to noč vmešavati. Vtem se je vrnil Matija Kosmač in vpil: »Kar počakajte še malo, kmalu se bo pojavilo petdeset mož, ki vas bodo zvezali in ...« Obenem je zgrabil višjega nadzornika za vrat, z besedami: »Ti zločesti hudič, danes pa slabo komandiraš!« Sodnega slugo pa je sunil v prsi: »Ti pa da mi ne prideš več na Dovje ponoči!« Medtem se je v gostilni zbralo že več Dovjanov, tako da jih je bila polna hiša. Matija Kosmač jim je zavpil: »Trebalo bi jih bilo zvezati!« in množica mu je začela pritrjevati. Člani patrolje so se zato pričeli počasi umikati. Od nekod se je pojavil tudi mrliški oglednik, pregledal ležečega na tleh in ga razglasil za mrtvega, ter da ga morajo odnesti k županu. Dva sta na ta ukaz pristopila in ga nesla v vežo, kjer je navidezni mrlič kar naenkrat poskočil in izginil v noč. Zasedovanje pa je patrolji preprečila zbrana množica.

Zadeva je nazadnje pristala na kazenskem sodišču, ki pa kriminalnih dejanj ni našlo. Glede tega, da so na stražo metali kamenje in polena, je sodišče menilo, da v trdi temi nihče ni mogel vedeti, da je to straža, ki spremlja dezertreja in da tega ni moč opredeliti kot zločin ampak le kot (slučajni) ponočni nemir, razgrajastvo. Drugič so Dovjani s

8 SI ARS, AS 307, del. št. F 2 678/1831.

svojim grozenjem res omogočili dezerterju, da je pobegnil in to je javno nasilništvo in pomoč dezerterju, vendar pa je treba upoštevati, da je straža prijetega vsega krvavega in navidezno mrtvega prinesla v gostilno, ga tam položila na tla, da so se krajani (upravičeno) zgražali – zato da ni nobene osnove, da bi bil to zločin. In končno, če bi že tudi vsa ta dejstva vodila k zločinu, bi šlo pri stvari za zastaranje, o zadevi so namreč na deželnem sodišču razpravljali šele poleti 1831, dogajala pa se je že leta 1826. Zato so julija 1831 v Ljubljani predlagali, da se proti osumljenim ustavi vsaka nadaljnja preiskava, seveda pa naj vse akte pošljejo v vednost nadrejenemu sodišču. Iz Celovca so nato potrdili ljubljansko odločitev in pripomnili, naj strogo opomnijo okrajno gosposko Belo Peč, ki da je kriva za vso zamudo, da sodišče ni moglo ukrepati zaradi zastaranja.

Septembra 1847⁹ sta se slugi po nalogu višnjegorske okrajne gosposke odpravila po dezerterja Janeza Jakoša v Kresniški Vrh. Janez je bil ravno pred hišo, ko sta se pojavila in je skočil v vežo, pograbil gorjačo in z njo udaril po glavi slugo, ki je pritekel za njim, da je le-ta skoraj izgubil zavest, vendar pa je uspel zadržati ubežnika tako dolgo, da je pritekel še drugi. Janez je tega zgrabil za vrat in so se ruvali na vso moč dokler ga nista spravila iz hiše. Med ruvanjem je Janez klical svakinji in sestri, da naj gresta iskat sosede na pomoč, kar sta tudi storili in pojavila se je množica kakih tridesetih ljudi – mož, žena in otrok, ki so vpili, naj ga spustita, če ne da naj vse hudič vzame. Eni so vihteli kole, drugi lopate, tretji spet kaj drugega in si dajali korajžo: »Udari hudiča po glavi, če ga ne izpusti!« vendar pa nihče ni udaril. Slugi sta grozila z orožjem, ljudje pa so še bolj pritiskali in naposled sta se odločila, da preden se jih pojavi še več, da je bolje da izpustita dezerterja. Ljudsko krdelo jima je nato dovolilo, da sta se izmuznila v gozd.

Na zaslišanju sta slugi od vseh ljudi spoznala le dezerterjevega brata Gregorja. Izjave ostalih zaslišanih so si bile enotne v tem, da so bili priče dogodku, vendar pa nič niso vedeli o zbiranju nasilne množice, ki naj bi zahtevala izpustitev dezerterja. Da so le prišli gledat, kaj da je, ko so čuli kričanje dezerterja in slug. Vendar pa niso videli nikogar, ki bi bil nasilen napram slugama.

Sodišče je ugotavljajo, da je v zadevi šlo za javno nasilje po § 70. Ker pa so bili v zbrani množici možje, ženske in otroci, ker stražnika zaradi mraka nista mogla navesti kdo v množici je hujskal k nasilju, nadalje tudi klicanje sestre na pomoč niso mogli kvalificirati kot prispevanje k osvoboditvi dezerterja, ker da so se ljudje zbrali nasploh zaradi trušča in vpitja dezerterja, ker torej ni bilo moč ovaditi neke določene osebe in je bil torej storilec neznan, ni bilo mogoče proti nikomur uvesti kazenskega postopka.

Nadaljnje vprašanje pa je bilo, ali so mu domači dajali potuho po § 199. Glede tega bi lahko odgovarjal samo brat Martin, kot glava družine. Vendar pa njegovih občasnih obiskov sodišče ni jemalo kot okoliščin, ki bi oteževale njegovo prijetje. Sodišče je tudi razumelo, da če je šlo za člana družine, ponavadi ni bilo v moči glave družine, da bi ga vrgel iz hiše in mu odrekel hrano ter zavetje. Manjkali so torej bistveni pogoji in kriteriji, da bi bilo gospodarja moč obdolžiti zločina prikrivanja dezerterja.

V vsej zadevi so nazadnje ugotovili, da ni bilo moč nikogar obtožiti in so ustavili vse postopke.

9 SI ARS, AS 307, del. št. F 2 2110/1847.

KUPOVALCI UKRADENEGA BLAGA IN ROKOVNJAŠKE OŠTARIJE

Nazadnje pa si pogledjmo še primera pravih rokovnjaških dezertterjev ter ljudi, pri katerih so se zbirali in ki so skrivali in preprodajali njihovo nakradeno blago. To so bili v veliki meri vaški gostilničarji.

Marija Aljančič je v Dupljah posedovala kajžo in v njej tudi točilnico vina. Ker se je širil obči glas, da dezertterji pri Aljančičevi skrivajo ukradeno blago in imajo pri njej zatočišče, je okrajna gosposka novembra 1833 naredila racijo in našla ukradeno blago (kožuhovinasta oblačila, svinjski želodec napolnjen z mesom, kavo, sod vina, polovico surove kozje kože, lan ...).¹⁰

Po poizvedbah naj bi se v njeni gostilni zadrževali dezertterji, kar je Aljančičeva najprej zanikala, v nadaljevanju zaslišanja pa vendarle priznala, da so v njeno gostilno zahajali tudi ljudje, ki so bili videti dezertterji in jim je zaradi grozečega načina zahtevanja morala streči s pijačo in jedačo, če si je hotela biti gotova življenja in imetja. Na vprašanje, kako je v posameznih gostih prepoznala dezertterje, je odgovorila, da je pogosto slišala, da se v okolici potikajo dezertterji, ki postanejo nejevoljni in grobi, če jim človek odreče kar poželijo. Če so torej k njej vstopili možje, ki so se obnašali osorno in vihravo, je pomislila, da se obnašajo tako, kot se to pripisuje dezertterjem. Vendar pa da so se tako zelo pogosto obnašali tudi kmečki fantje iz sosesčine, ki sicer niso bili poklicani v vojsko, ampak so s svojim »rokovnjaškim« obnašanjem delali dolgove po gostilnah. Ona sama, da se sicer ne more pritoževati, da bi ji kdo kdaj grozil ali s silo kaj zahteval, so pa zahtevali to ali ono z odrezavostjo in da se je izognila sporom in preprirom, jim je ustregla, če je mogla in je na ta način dobro izhajala z gosti, oni pa so redno plačevali pijačo. Zagotavljala je, da ni nikdar od dezertterjev ali od drugih sprejemala ukradenega blaga in dajala sodrgi potuhe. V gostilno da so pač prihajali različni ljudje, lahko da je bil kdaj med njimi tudi kakšen tak, seveda pa brez njenega vedenja. Župan je zanj dejal, da vse do smrti njenega moža pred dvema letoma o njej ni bilo slabega čuti, po njegovi smrti pa da se je v njeni hiši zbirala vsakršna svojat. Ob koncu zaslišanja je prosila, da bi upoštevali, da je stara in bolna, kar je bilo res, ter jo oprostili (medtem ji je okrajna gosposka že tudi zaprla točilnico).

K njej je med drugimi dezertterji zahajal tudi Štefan Pavovec, ki je zanimiv primer, kako so si nekateri dezertterji uredili »nove življenjske okoliščine«. Štefan je na zaslišanju povedal, da se je v dezerterskem stanu zadrževal samo v gozdnih kočah in da je večkrat hodil po živila k birtu Juriju Kokeljnu (vulgo Švara) v Dolenjo vas (Podbrezje) in k Bovavcu v Strahinj. Sicer pa da je skoraj vsako soboto šel v kajžo Marije Dežman v Strahinj obleči sveže perilo in zamenjati drugo obleko. Marija Dežman, 67, vdova iz Strahinja, je potrdila, da je vedela, da je Štefan dezertter, da ga je poznala že kot otroka in da je imel pri njej spravljeno obleko. Tudi hči Tereza, 20, je potrdila, da se je Štefan hodil k njim ob sobotah preoblačiti. Vdova je dejala, da je to počela iz usmiljenja do dezertterja, prosila da upoštevajo njeno starost in da bi prestajala kazen pri okrajni gosposki v Kranju.

Helena Zupan vulgo Bovavka iz Strahinja, 42, vdova, mati sedmih otrok, je priznala,

¹⁰ SI ARS, AS 307, del. št. F 2 877/1835.

da je poznala dezerterje, med njimi Štefana Pavovca, za katerega je dejala, da je bil več kot desetkrat pri njej na žganju in občasno tudi klobasi. Prosila je, da bi pri razsodbi upoštevali, da tega ni počela zaradi dobička, ali da bi hotela olajšati dezertacijo, ampak ker se je bala, da je ne bi ti, v celi okolici znani nevarni ljudje, trpinčili. Glede njenega obnašanja je župan dejal, da je le v toliko na slabem glasu, da ima kot vdova rada fantovsko družbo, še posebej v nočnem času.

Pri birtu v Dolenji vasi pa so Pavovca pozimi 1833 prijeli. Bil v točilnici in se grel pri peči, ko je zagledal vojsko. Planil je pokonci in ven, vendar prepozno. Oštirjev sin Primož Kokelj je na zaslišanju zatrjeval, da dezerter do takrat še nikdar ni bil v hiši in da nikdar ni dobil tam jesti. Stari Kokelj je dejal, da Pavovca ne pozna in da mu ni nič znano, da bi dezerter dobil hrano v njegovi hiši.

In kakšna kazen je doletela »rokovnjaške mamke«?

Za Aljančičevo so na sodišču ugotavljali, da ji ne morejo dokazati, da je za kakega od gostov vedela, da je dezerter. Čeprav ji niso verjeli, da ne bi poznala vsaj dveh dezerterjev, ki sta bila rojena in odrasla (ter vpoklicana v vojsko) v Dupljah, kjer je ona tako dolgo živela. Vendar so glede tega morali ugotoviti pomanjkanje dokazov in plačala je samo stroške postopka. Seveda so jo zasliševali tudi zaradi posedovanja ukradenih stvari. Vendar tudi tu ni bilo kakšne velike želje po nadaljevanju preiskave in dokazovanju krivde. Najprej niso bili preveč prepričani, da bi bilo dokazovanje uspešno, šlo je za dokaj majhne vrednosti (izrečena bi bila lahko kazen do največ enega leta zapor). Poleg tega pa je ravno takrat v preiskovalnem zaporu prebolela bolezen, ki bi bila lahko smrtna in bi se lahko ponovila, tako da so jo raje izpustili. Še tako so jo morali peljati domov z vozom, ker pri vsej bolezni in šibkosti ni mogla peš domov, bila pa je tudi povsem brez premoženja.

Marija Dežman je priznala, da je vedela, da je Pavovec dezerter, da je imel pri njej shranjeno obleko in da se je tja hodil preoblačiti. Vendar pa je bilo drugače njeno preživljanje neoporečno, bila je brez denarja, tako da so uporabili § 48¹¹ in sledil je le štirinajstdnevni dnevni zapor z enim postom vsak teden.

Prav tako je priznala Helena Zupan, da je Pavovec v njeni hiši jedel in pil kot dezerter. Bila pa je sicer neoporečna in pri njej je prišel v poštev za olajšavo § 39 lit. c,¹² priznali so ji strah pred dezerterji, ki so bili znana podeželska kuga. Ni pa bila brez premoženja in so jo zato obsodili na 50 gld denarne kazni, po drugi strani pa zaradi tega le na osem dni zapora.

Preiskavo proti Kokeljnu so prekinili, ker nihče ni hotel ničesar priznati. Ne on, ne dekla, ne sosedje, nihče ni nič vedel o kakšnih dezerterjih.

In še zgodba, zelo skrajšana sicer, o najhujših, tako zlobnih, da je zaradi njihove grozovitosti oblast oprostila tistim, ki so jim morali dajati potuho.

11 Pri zločinih, za katere predvidena kazen ni ni bila višja od petih let zapora, so lahko ob olajševalnih okoliščinah, ki so nudile osnovo za (pričakovano) poboljšanje zločinca, kazen lahko omilili in časovno skrajšali (Zakonik, 1803).

12 Olajševalna okoliščina je bila tudi, če je bil zločin storjen na pobudo nekoga tretjega, iz strahu pred nekom ali pokornosti nekomu (Zakonik, 1803).

Začelo se je s tem, ko so leta 1839 prijeli in zaslišali zloglasna rokovnjaška dezerterja, Gabra (Jernej Bokalič) in Bablanco (Franc Rak).¹³ Zaradi preiskave glede Gabra in njegovih pajdašev so v okrajih Krumperk in Brdo pri Podpeči preiskali hiše vseh, pri katerih so se rokovnjači običajno zadrževali. Tako so odkrili razno nakradeno blago, največ oblačil.

Pod prvo točko je bil zaradi prikrivanja dezerterjev prijavljen gostilničarski zakonski par iz Radomelj. Na sodišču sta izpovedala, da sta nekega januarskega večera, ko sta se že odpravljala spat, prišla v gostilno dva neznanca. Naročila sta vino in kruh in dejala, da sta tihotopca tobaka, ki bosta izpila vino zunaj, s svojimi ostalimi tovariši. Hišna hči je prinesla naročeno vino in hlebec kruha in neznanca sta s tem odšla. Kasneje se je eden vrnil in naročil še vina, kar pa je gostilničar zavrnil, češ da še prvo vino ni bilo plačano in neznanec je odšel. Takoj zatem pa je vstopil v gostilno Gaber še z dvema, udaril z bodalom silno po mizi in zagrozil: »Ti nam moraš dati vino, pa če ti tudi nič ne plačamo! Mi imamo denar, ampak ne zato, da bi tebi plačevali, če nam ne daš vina, te bom zaklal in ti spustil rdečega petelina na streho!« (v zapisniku so pojasnili v oklepaju, da je z rdečim petelinom mislil požig). Z bodalom je grozil Gaber proti gostilničarju in ženi, si ga nastavil na golt, rekoč: »Tako se to dela, tako to delamo mi!« Tudi druga dva sta grozila s smrtjo in požigom, tako da je gostilničar ves prestrašen ponovno prinesel vino in kruh. Rokovnjači pa so preklinjali: »Ti prekleti bog, ti prekleti Kristus ti, bog je nič, mi smo!« (*Ti preklet Bog, ti preklet Kristus ti, Bog je nez, mi smo*). Medtem je šel Gaber za nekaj časa ven in ko se je vrnil, je dejal, da je nočnega čuvaja pošteno premlatil.

Zaradi tega, pretepa čuvaja, je bil pod drugo točko skrivačev dezerterjev prijavljen sosed gostilne, ki prišel zraven, ko je Gaber pretepal nočnega čuvaja na cesti, pa ga je Gabrov tovariš Bablanca obdolžil špijonaže in ga prisilil, da je šel z njim v gostilno, gostilničarka pa ga je prijavila, da je prišel z rokovnjači.

Tretja obdolženca prikrivanja dezerterjev in sodelovanja pri kraji sta bila zakonca iz Dupelj, kjer so med preiskavo na podstrehi našli razne ukradene predmete. Žena se je na zaslišanju opravičevala, da je Gaber prišel z njenim možem od gostilničarja vulgo Rebernika, da njej to ni bilo všeč, pa ji je Gaber zagrozil, da ji bo razparal vamp in spustil rdečega petelina na streho.

Gostilničar Rebernik je povedal, da so k njemu prihajali Gaber in drugi rokovnjači, pili vino in mu ponujali marsikaj naprodaj, vendar da ni hotel kupovati njihovega sumljivega blaga. Bal pa se je prijaviti to bando, ker so mu kar naprej grozili z umorom in požigom, te in take grožnje pa so se na Gorenjskem pogosto uresničevale.

Preiskava se je s prvimi zaslišanji osumljenih širila na sosednje hiše in vasi, skoraj vsak je imel kaj rokovnjaškega, ukradenega. Ta hlače, oni molitvenik, tretji uro, največ je bilo seveda oblačil. Spet pri drugih so Gaber in njegovi prenočevali, nihče pa se jih ni upal prijaviti zaradi groženj, ki so se običajno nanašale na razparan vamp in rdečega petelina na strehi.

Največ pa je bilo, kot že omenjeno, gostilničarjev. Tako tudi Kadunc iz Potoka (okraj Mekinje), kjer so Gaber in njegovi deset dni po novem letu preplesali celo noč. Gaber se

13 SI ARS, AS 307, del. št. F 2 655, 656/1840.

je takrat navduševal nad plesnimi sposobnostmi gostilničarjeve hčere, ata oštir pa so ob tej priložnosti kupili od nje dva konjska jermena.

Na koncu vseh preiskav in zaslišanj pa so obremenjene gostilničarje in množico osumljenih oprostili kazenske ovadbe, ker naj bi jim res verjeli, da so bili prestrašeni, predvsem zaradi groženj s požigom, ki so se res kar naprej dogajali na Gorenjskem.

Od vseh osumljenih v tem primeru, petnajst jih je bilo, so nazadnje obsodili samo ženo iz Dupelj, zaradi dajanja potuhe dezerterm na tri tedne ječe, za moža pa so ugotovili pomanjkanje dokazov. Pa še njo bi verjetno oprostili, če ne bi njun mladoletni sin na zaslišanju pokazal »izredno iskrenost«, kar pomeni, da je mamo pošteno namočil.

ZAKONODAJA GLEDE PRIKRIVANJA VOJAŠKIH UBEŽNIKOV

Ob koncu si pogledjmo še zakonodajo glede kaznovanja tistih, ki so imeli opraviti z dezertermi. Patent glede preprečevanja dezertacije in kaznovanja potuhodajalcev iz leta 1778¹⁴ je v petem členu v devetih odstavkih za take prestopnike predvideval:

a) Kdor vojaka, ki sicer ni mislil pobegniti, nagovori k dezertaciji in mu pri tem stoji ob strani z nasveti in dejanji; kdor vojaka, ki se je že odločil za dezertacijo, podžiga k temu, da sprejme tujo vojaško službo in mu daje priložnost in pomoč za to; kdor nasilno preprečuje prijetje dezerterja – tega je treba aut confessi, aut convicti obsoditi na smrt. Moške pokončati z obešanjem, ženske z mečem.

b) Meščane, uradnike gospostev, kmete ali kogarkoli drugega, ki dezerterm zavestno pomaga z nasveti in dejanji pobegniti s prvega kraja dezertacije, to je iz vojašnice, kraja nastanitve, s pohoda, ali pri tej prvi zapustitvi vojske dezerterja skrivajo, lažje vojski in pomagajo dezertermu pri begu – take je treba kot dezerterske pomočnike, ne glede na spol, kaznovati z desetimi leti dela na šancah ali drugim javnim delom v železju in okovih, poleg povrnitve škode in denarne nagrade 24 ali 40 gld [če je bila nekemu izplačana nagrada za prijetje dezerterja]. Poprej pa je take treba še za tri dni razstaviti na sramotnem odru in jim okoli vratu obesiti napis z njihovim zločinom in kaznijo, napisan z velikimi in dobroberljivimi črkami, vsakomur v svarilo.

c) Če se tak zločin zgodi izven prvega mesta dezertacije, se kazen zmanjša na pet let, vse ostalo je nespremenjeno.

d) Duhovščina, višji stan in plemenite osebe, ki zagrešijo kaj takega morajo povrniti škodo in plačati 100 gld kazni. Posvetne ljudi je treba poslati v nadaljnje kaznovanje, lahko tudi v ječo, vsekakor pa v strožje kaznovanje. Duhovnikom pa, če ne plačajo denarne kazni in gre za samostanske ali preskrbljene s posestmi, se jim zapleni temporalije, za beraške menihe se priredi nabirka, župnike, kaplane ali siceršnje posvetne duhovnike pa se po povrnitvi škode kaznuje s 150 gld. In da se bo duhovščina temu zakonu toliko bolj uklanjala, bodo ujete dezertermje, ki niso bili prijavljeni, še naprej kaznovali s smrtjo [kot je veljalo do tedaj – ukrep naj bi silil duhovnike, da bi navkljub spovedni molčečnosti prijavljali dezertermje, ker če jih ne bi, naj bi se čutili odgovorne za njihovo smrt – op. a.].

14 Patent z dne 5. februarja 1778.

e) Kdor dezertterju sicer ne daje zatočišča in ga ne skriva, vendar pa ga ne pomaga prijeti, čeprav bi to lahko storil, ali ga ne prijavi gosposki in krajevnemu predstojniku, se po povrnitvi škode in poprejšnji razstavi na odru [kot zgoraj] kaznuje s tremi leti zapora.

f) Tistim, ki so drugič obdolženi tega zločina, se denarna kazen in delo na šancah ali drugo javno delo, podvoji.

g) Nagovarjanje ali pomoč pri dezertaciji nabornikom, ki še niso bili vpoklicani, se glede na različnost okoliščin kaznuje samovoljno, in sicer z javnim delom. Duhovno in posvetno gosposko, kot tudi višji stan in plemenite osebe pa s polovično kaznijo predvideno v prvem primeru.

h) Iz posebne milosti se dovoljuje, da če gre pri zločinih navedenih pod b) za dezertterjeve krvne sorodnike do tretjega kolena in svaštva do drugega, se starše in otroke kaznuje na dve leti, ostalo sorodstvo pa na pet let dela v železju in okovju na šancah ali javnih delih. Če pa ne gre za pomoč pri pobegu s prvega dezertacijskega kraja, pa na eno, oziroma dve leti. Moža (?) in ženo se kaznuje enako kot starše in otroke, s tem, da se jih v primeru, ko so zgolj neaktivni glede prijetja dezertterja, ne zaslišuje niti ne kaznuje [tu je mišljeno, da jim ga ni treba fizično prijeti in izročiti, seveda pa mu ne smejo kakorkoli pomagati – op. a.]. Nadalje se razglaša, da se tiste dezertterje, ki jih izročijo ali prijavijo njihovi sorodniki, kaznuje samo z regimentno kaznijo [disciplinsko v polku – op. a.], v upanju, da jih bodo lažje prijavljali in jim tako prihranili sicer zaslužen kaznovanje s smrtjo ali težko telesno kaznijo, sebi pa kazen za prikrivanje.

i) Preiskava in zaslišanje tistih, ki dezertterje izročijo, kot tudi tistih, ki jih prikrivajo, je v pristojnosti sodnih oblasti posameznega kraja, z izdano sodbo ali kaznijo pa morajo seznaniti vojaške oblasti.«

Zgornji patent je bil glede potuhodajalcev še zelo »karolinški«, že kazenski zakonik Jožefa II., slabo desetletje zatem, je bil precej bolj blag (Zakonik, 1787):

»§ 86 – Kdor vojaka, ki je zaprisegel zastavi, ali hlapca, ki služi v vojski, nagovori k pobegu iz službe, ali mu gre pri tem na roko z nasvetom in dejanjem; kdor od ubeglega vojaka kupi uniformo ali orožje; kdor mu pokaže pot, mu preskrbi obleko, zatočišče, ali mu sam daje zatočišče, ali mu pomaga kako drugače, s čimer ubežniku olajša pobeg ali otežuje njegovo prijetje, je kriv zločina pomoči dezertterju.

§ 87 – Če je krivi tega zločina sposoben za vojaško službo, se ga brez izjeme namesto pobeglega vzame v vojsko. Če pa zaradi spola ali kakšne druge okoliščine ni sposoben za vojsko, se ga poleg tega, da v vojaško blagajno plača dvojni 'naborni denar', v prvi stopnji kaznuje z milejšo zaporno kaznijo. Ta kazen se v drugi (strožji) stopnji spremeni v časovni zapor in javna dela, kot je to tudi v primeru, da zločinec ni sposoben plačati kazni v vojaško blagajno.«

V skladu s tem zakonom je 1. septembra 1788 izšel cesarski ukaz in 9. septembra 1788 gubernijska odredba, ki je med drugim določala, da se tistega, ki za vojake sposobnega fanta nagovori k begu ali mu ga omogoči, vzame namesto pobeglega v vojsko, če za to ni spo-

spoben, pa se ga javno telesno kaznuje. Potem pa je 10. aprila 1793 izšla uredba kranjskega deželnega glavarstva, ki je med drugim ugotavljala, da so na ta visoki ukaz na Kranjskem očitno pozabili, da se ne brez začudenja opaza, da pogosta bežanja in prikrievanja popisanih fantov sploh niso kaznovana. Seveda so pozivali k upoštevanju veljavne zakonodaje.

Kazenski zakonik Franca I. iz leta 1803 je povzema gornja določila, s tem, da je natančneje določil denarno kazen (Zakonik, 1803):

»§ 199 – Kdor vojaka, ki je zaprisegel zastavi, ali hlapca, ki služi v vojski, nagovori k pobegu iz službe, ali mu gre pri tem na roko z nasvetom in dejanjem; kdor od ubeglega vojaka kupi uniformo ali orožje; kdor mu pokaže pot, mu preskrbi obleko, zatočišče, ali mu daje sam zatočišče, ali mu pomaga kako drugače, s čimer ubežniku olajša pobeg ali otežuje njegovo prijetje...

§ 200 – ... takega se kaznuje najprej s plačilom 50 gld kazni v vojaško blagajno, če gre za pešaka in 100 gld za konjenika, nato pa še z zaporom od pol do enega leta. Če ni sposoben plačila, pa se prostostna kazen podaljša ali zaostri. Dejstvo, da so ubežnika prijeli, uporabo zgornjih ukazov ne spremeni.«

V patentu, objavljenem čez pet let (1808) pa je bila določena nagrada za prijetje dezerterja, nekako pol manjša, kot kazen za prikrievanje:¹⁵

»1) Obnoviti, oznaniti je treba §§ 199 in 200 kazenskega zakonika glede zadevnega kaznovanja.

2) V skladu s patentom z dne 26. maja 1749 in z dne 16. avgusta 1759 je treba vsakega vojaka, ki nima odpustnega potnega dovoljenja, ki je brez dovoljenja ali ukaza vojaških oblasti, izročiti oziroma naznaniti najbližjemu vojaškemu poveljstvu. Pri tem znaša nagrada za izročitev pehotnega dezerterja ali konjenika brez konja 24 gld, za konjenika s konjem 40 gld, za vozarskega hlapca pa 6 gld.

3) Deželne oblasti morajo poskrbeti za objavo tega ukaza podrejenim oblastem.«

Patent iz leta 1818 jasno govori o glavnem zadržku ljudi, da bi naznanjali in lovili dezertere:¹⁶

»Izkušnje učijo, da kmetje dezerterev, ki jih prepoznajo, ne primejo iz strahu, da se jim le-ti ne bi maščevali. Da bi tiste, ki bi prijeli in izročili dezerterja, kar najbolj zaščitili, je dvorni vojni svet ukazal, da prijete dezertere pošiljajo v oddaljene regimente, pri čemer se samo po sebi razume, da se takšnim ne sme odobriti dopusta v domače kraje, oziroma da se jim sploh zelo težko odredi dopust.«

Kazenski zakon iz leta 1852 pa je, poleg poenotenja denarne kazni za skrivanje dezerterev vseh rodov na 100 gld, za aktivno nagovarjanje k dezertaciji predvideval, da

15 Patent z dne 22. januarja 1808.

16 Patent z dne 31. januarja 1818.

obdolženega takšnega dejanja obravnava vojaško sodišče, četudi je bil civilist (Kazenski zakon, 1852):

§ 220 – *Kdor brez dogovora naprej storjenega (§. 222) vojaku ali službniku, ki je iz vojaške službe ušel (uhajavcu, uskoku), s tim, da mu pot pokaže, da ga preobleče, skrije, mu postanek pri sebi dovoli, ali kakor si koli bodi na roko gre, tako da je uhajavcu ložeje, dalje bežati ali da ga težeje izslede in zopet vlove.*

§ 221 – *Takega polajševavca je treba razun tega, da mora sto goldinarjev v vojskno dnarnico plačati, že zraven z ječo med šestimi mesci in enim letom kaznovati. Če je pa takošno olajševanje se zgodilo s prikrivanjem, ki je dalj časa terpelo, ali z odkupljenjem vojaške obleke, orožja, konja, ali družih reči vojaške oprave pobegnjenca, ali iz lakomnosti, ali v družih posebnih obtežavah, je kazen težka ječa od enega do petih let. Ako krivec dnarja v vojaško dnarnico plačati ne more, naj se kazen na dalj časa odmerja ali pa poostruje, in po nazočem zavkazu je vsekakor ravnati, če bi bili tudi uhajavca zopet dobili.*

§ 222 *Kdor* [podčrtal a.] *moža k c. kr. vojaški službi zavezanega, če prav sam nima nobene take dolžnosti na sebi, k temu zapelje, nagovarja, spodbada ali zapeljati skuša, da bi vojaško službo nezvesto zapustil (ušel), ali da bi kakor si bodi drugači po prisegi obljubljeno zvestobo, pokoršino, opaznost ali kako drugo dolžnost vojaške službe prelomil in s tim po kazenskih postavah, za c. kr. vojake veljavnih, hudodelstvo doprinesel; ali mu, ko kako vojaško hudodelstvo doprinaša, kakor si koli bodi pomoč da, tega* [podčrtal a.] *preiskavajo in kaznujejo vojaške sodnije po posebnih za to danih predpisih.*

SKLEP

V pričujočem članku je bilo predstavljenih seveda samo nekaj dezerterskih primerov in njihovih prikrivačev, drugače pa je bilo dezertertjev zelo veliko, tako popisnih in nabornih,¹⁷ ki še niso prisegli, kot onih, da tako rečemo, pravih, ki so pobegnili že iz vojske, po prisegi. Pri prebiranju vseh teh dezerterskih zgodb in njihovem skrivanju, kako so jih ljudje branili in skrivali pred oblastjo, dobimo vtis, da je vse bežalo iz vojske in da je bilo vse prebivalstvo nastrojeno proti njej. Ko so recimo leta 1842 zasliševali nekega navadnega lopova, je ta med drugim priznal, da se je med begom pri ljudeh izdajal za vojaškega beguna, da je dobil kaj jesti.¹⁸ Za dezertertja so ljudje namreč imeli razumevanje, če bi se izdajal za tata na begu, bi bilo verjetno drugače. Ljudje vojske niso marali, ubežništvo in vojaški beguni so v samem jedru slovenske »vojaške« zgodovine (Studen, 2001a). Med drugim se je to pokazalo tudi z zelo slabim odzivom prostovoljcev pri ustanavljanju deželne brambe leta 1808 (Studen, 2001b) in bojnem delovanju le-te

17 Patent z dne 15. maja 1822 je dolčal, da so popisni ubežniki tisti, ki so se namenoma, na kakršenkoli način, izogibali letnim popisom prebivalstva, ter se s tem posredno skušali odtegniti služenju vojske. Naborni ubežniki pa so bili tisti, ki se niso odzvali konkretnemu vabilu na nabor in so torej postali dejanski ubežniki.

18 SI ARS, AS 307, del. št. F 2 1583/1842.

naslednje leto, ko je nadvojvoda Janez sam dejal, da »kranjski brambovci niso bili za nobeno rabo ... in so bili mnogo slabši kot brambovske čete sosednjih dežel.« (Studen, 2001c). Po drugi strani pa ob prebiranju Zgodovine pešpolka št. 17 (Capuder, 1915), za katerega se lahko od leta 1817 dalje reče, da je bil kranjski, še vedno dobimo vtis, da je bil polk kot celota vodilnim povšeči in da tudi odlikovanih posameznikov ni bilo malo.

Končni povzetek glede na naslov prispevka pa bi bil, da so bile skorajda v vseh primerih skrivanja dezertterjev kazni zelo blage, da je mnogokrat vtis, da preiskovalci dokazom namenoma niso dajali prave teže in da je zaradi tega prihajalo do opustitve preiskav zaradi pomanjkanja dokazov. V fondu Deželnega sodišča v Ljubljani sem za čas med letoma 1825–1849 našel na 29 primerov spisov, pri katerih je že v naslovu razvidno, da gre za preiskavo zločina prikrivanja dezertterjev. Prav za vse je značilno, kot v predstavljenih primerih, da so se preiskovalni sodniki trudili, da bi dokazom dajali čimmanjšo težo in tudi njihova izvajanja ob koncu preiskave, ko so predlagali kazni, odstopajo od drugih, namenjenih obtoženim »pravih« zločinov. Seveda bo za kakšne bolj gotove, natančnejše trditve potrebno opraviti še kakšne statistične raziskave, vendar pa bi bil vsak primer strogega kaznovanja prikrivanja dezertterjev že sedaj izjema. In kako si to razlagati?

Mogoče je odgovor v tem, da si oblast ni želela še večjega konflikta glede že sicer nepriljubljene vojske. Že pred uvedbo splošne vojaške obveznosti je bil naprimer leta 1758 objavljen patent,¹⁹ da je nesposobnost uradnikov, da ob nedeljah in praznikih med službo božjo pred cerkvami lovijo fante za nabornike prepovedana, kršitelje te prepovedi da je treba prijaviti deželnim oblastem v kaznovanje (čeprav so še sto let kasneje orožniki ravno tako prežali na vojaške ubežnike ob nedeljah pred cerkvami). Kmalu za patentom o splošni vojaški obveznosti je izšel patent,²⁰ da naj se v prihodnje v javnih razglasih ne bi več grozilo z nasilnim pošiljanjem v vojsko. Jožef II. je nato v obsežnem patentu o popisnem in nabornem sistemu²¹ zapovedoval, da mora v mirnem času nabor potekati obzirno, mirno in tiho, »brez zgledevanja«. ²² Pri naboru da je treba še posebej paziti, da se z naborniki že pri samem pobiranju, zbiranju in transportiranju lepo dela, da se jih ne zlorablja, da se kar najskrbneje pazi, da se mladim fantom ne daje povoda za beg, ali se jim vbija gnus in odpor do vojaščine.²³ Tudi v vojnem času mora nabor potekati obzirno, brez hrupa in zgledevanja in nikakor ne ponoči, ker takšen način nabora zbudi zelo upirajoča čustva, povzroči velik preplah in je glavni vzrok, da mladi fantje zbežijo.²⁴ Nasploh je bilo pri prisilni rekrutaciji precej hinavščine. Po eni strani so patenti dovoljevali, da so se oblasti klatežev in mojstri neposlušnih delavcev znebili v vojsko, v isti sapi pa zapovedovali, da je treba pri tem postopati z vso previdnostjo, da bi se izgonili vtisu, da se ljudi pošilja v vojsko za kazni.²⁵

19 Patent z dne 29. aprila 1758.

20 Patent z dne 3. avgusta 1770.

21 Patent z dne 6. septembra 1782.

22 Patent z dne 6. septembra 1782, § 10.

23 Patent z dne 6. septembra 1782, § 12.

24 Patent z dne 6. septembra 1782, § 16.

25 Patent z dne 4. februarja 1789.

Seveda zakonodaja, ki je svarila pred preveč nasilnim naborništvom ni nastajala samo za Kranjsko ali zaradi nje. Če je bil torej vzrok za dokaj milo postopanje z dezerterskimi potuhodajlci res (samo) v tem, da oblast ni hotela med ljudstvom ustvarjati še dodatne nejevolje zaradi vojaške obveznosti, bi bilo zanimivo primerjati, če so tudi po drugih avstrijskih deželah ravnali podobno.

THE DESERTERS IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY
AND THE PUNISHMENT FOR THOSE WHO GAVE THEM HELP.
THE CASE OF CRIMINAL ACTS OF THE REGIONAL TRIBUNAL
OF LJUBLJANA IN THE YEARS 1825–1849

Gorazd STARIHA

Historical Archives Ljubljana, Unit for Gorenjska Kranj, Savska cesta 8, 4000 Kranj, Slovenia

e-mail: gorazd.stariha@guest.arnes.si

SUMMARY

In former times deserting and deserters were something very common and of a frequent occurrence. Once deserted, the deserters had to live somewhere and off something, they were still dependent on the society they were hiding from. However, the desertion was criminal offence, as well as abetting the deserters, or even collaborate with them.

In the penal court records created at district court in Ljubljana, dealing with the crime of hiding and helping the deserters (1825–1849), is outstanding how the investigating magistrates strove to diminish the importance of evidences and proposed mitigations of the punishments, quite different as in the cases of a »real« crime. And why would they do so, how the explanation could be worded?

Maybe the answer, or at least part of it, is that the authority didn't want to make the conflict about very unpopular army even harsher. For instance, even before the introduction of the national service (1770), there was promulgated the law in 1758 which inhibited catching the conscripts on sundays and feasts in front or in the churches, for doing so provoked a huge reluctance, even riots. Further, soon after introduction of the national service followed promulgation of the law which warned against threatening with forced recruitments in public announcements. Emperor Joseph II in his law about conscription and recruitment system ordered the recruitment must go tactful, unruffled and quiet, at all events people must not be startled with it at night. When recruiting, the special attention should be paid to the recruits, they should be treated well so they wouldn't take dislike and aversion against military service.

Generally, there was a lot of hypocrisy about recruitment. On the one hand the laws allowed the authorities get rid of the vagrants and masters of disobedient workers by putting them into the army. But in the same breath they ordered these procedures must be done with all the tactfulness, to avoid the impression the people were sent into the army for punishment. Likewise, the authorities were renewing inhibition of catching the conscripts on holy ground, and at the same time closing their eyes not to see catchpoles doing that all the time.

Howsoever, people disliked the army and military service most. Judging from the contemporary legislation, especially the recruitment one, this was not typical only of the Carniola province. So, we have the question to answer, if the dealing with the deserter abettors in other Austrian provinces was likewise indulgent as it seems it was in Carniola.

Keywords: 19th century, penal legislation, enlistment, deserters, abetting the deserters, brigands

VIRI IN LITERATURA

- Kazenski zakon (1852):** Kazenski zakon o hudodelstvih, pregreških in prestopkih z dne 27. maja 1852. Državni zakonik, št. 117/1852, 493–591.
- Patent** – 1758, 1770, 1778, 1782, 1789, 1808, 1818. V: [Zbirka avstrijske zakonodaje od leta 1740 dalje] Österreichische Nationalbibliothek, ALEX Historische Rechts- und Gesetzestexte (<http://alex.onb.ac.at/index.htm>).
- SI ARS, AS 307** – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (SI ARS), fond 307, Deželno sodišče v Ljubljani (AS 307).
- Zakonik (1787):** Zakonik o zločinstvih in njihovem kaznovanju. V: Gesetze und Verfassungen in Justizfache für Böhmen, Mähren, Schlesien, Oesterreich ob und unter der Enns, Steyermark, Kärnten, Krain, Görtz, Gradiska, Triest, Tyrol und die Vorlande. Jožef II., 3/611, 7–60.
- Zakonik (1803):** Zakonik o zločinih in težkih policijskih prekrških. Dunaj, [s.n.].
- Capuder, K. (1915):** Zgodovina c. in kr. pešpolka št. 17. Celovec, Družba sv. Mohorja.
- Studen, A. (2001a):** Skrajšanje vojaškega roka. V: Cvirn, J. (ur.): Slovenska kronika XIX. stoletja. Ljubljana, Nova revija, 38.
- Studen, A. (2001b):** Ustanovitev deželne brambe. V: Cvirn, J. (ur.): Slovenska kronika XIX. stoletja. Ljubljana, Nova revija, 57–58.
- Studen A. (2001c):** Pomaga naj črna vojska. V: Cvirn, J. (ur.): Slovenska kronika XIX. stoletja. Ljubljana, Nova revija, 62–63.